

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

ЛЯЛЮК ГАЛИНА МИКОЛАЇВНА

УДК 37.015.3

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ
В УМОВАХ РОДИННОЇ ДЕПРИВАЦІЇ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
психологічних наук

Івано-Франківськ -2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Скотна Надія Володимирівна
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, завідувач кафедри практичної психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Фурман Анатолій Васильович,
Тернопільський національний економічний університет,
завідувач кафедри соціальної роботи

кандидат психологічних наук
Малиш Ніна Власівна,
доцент кафедри психології
Чернівецького державного університету
імені Юрія Федьковича

Провідна установа: Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України,
лабораторія психології особистості імені П.Р.Чамати, м.Київ

Захист відбудеться 24 квітня 2007р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 20.051.04 у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника за адресою: 76025, м.Івано-Франківськ, вул.Шевченка 79

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за адресою: 76025, м.Івано-Франківськ, вул.Шевченка 79

Автореферат розіслано „22” березня 2007р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Белей М.Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Побудована на основі Державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття) нова модель освіти в Україні покликана переорієнтувати навчально-виховний процес на становлення продуктивно мислячої, духовно здорової і творчої особистості, здатної розв’язувати проблеми сьогодення і майбутнього. Виховання та соціальне середовище нерозривно взаємопов’язані у процесі соціалізації особистості – підготовки її до життя у безперервно мінливому світі. Істотним і особливо складним аспектом цих завдань є особистісний розвиток дітей, які виховуються в умовах родинної депривації – дитячих будинках, інтернатних закладах різного типу. У контексті актуальної проблематики суспільства феномен депривації набуває окремого наукового статусу насамперед через деструктивний вплив на всю систему соціально-психологічного буття дітей, позбавлених батьківської опіки. Родинна депривація як перманентний негативний супутник сирітства гальмує перебіг особистісного становлення дитини- сироти, забарвлюючи його дискомфорними й девіантними сегментами.

Особливо проблемним в особистісному розвитку сиріт є підлітковий вік. На цьому етапі зберігається вирішальний формувальний вплив родини на розвиток особистості підлітка, зокрема його самосвідомості, самопізнання, ставлення до себе й саморегуляції. Внутрішньосімейні взаємини, ціннісні орієнтації, моральні принципи та норми родини закладають основи активного ставлення підлітка до себе як до суб’єкта виховного впливу, сприяють утвердженню його позитивних рис: відповідальності, ініціативності, впевненості у власних силах, прагнення до самовдосконалення, адекватної самооцінки, готовності самостійно приймати рішення й відповідати за їх виконання. У підлітків, позбавлених цього впливу, розвиток названих якостей деформується. Відтак, особливості соціалізації підлітків в умовах родинної депривації є актуальною психолого-педагогічною проблемою, що з особливою гостротою постає у період переживання складних демократичних змін, економічної, моральної кризи суспільства.

Вітчизняні та зарубіжні дослідження, спрямовані на вивчення особливостей психічного розвитку дітей поза родиною (І.Бех, В.Вінс, Я.Гошовський, І.Дубровіна, Т.Землянухіна, Н.Карасьова, М.Кулеша, Й.Лангмейер М.Лісіна, З.Матейчек, Л.Осьмак, А.Прихожан, Н.Толстих, Т.Юферева) вказують на те, що родинна депривація є негативним чинником особистісного становлення дітей-вихованців інтернатних закладів. Однак більшість цих робіт присвячена дошкільному та молодшому шкільному періодам. Водночас, проблеми особистісного розвитку підлітків в умовах родинної депривації висвітлені недостатньо і потребують подальшого вивчення. Тому дослідження психологічних особливостей соціалізації підлітків-вихованців

дитячих будинків дозволить поглибити знання про вплив соціалізуючого потенціалу родинних стосунків на становлення особистості, а отже, сприятиме пошуку психологічних чинників поліпшення умов розвитку дітей, позбавлених батьківського піклування.

Недостатня теоретична й експериментальна розробленість проблеми соціалізації підлітків, які з дитинства були позбавлені родинного виховання і перебувають в дитячих будинках та потребують послідовно-виваженої систематичної та індивідуально-зорієнтованої роботи з ними, зумовила вибір теми дисертаційного дослідження: „Психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах родинної депривації”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилось згідно з планами наукових розробок кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка „Соціально-перцептивні детермінанти фахової підготовки студентів-психологів” (№ 0198V000062). Тему дисертаційного дослідження затверджена вченою радою університету (протокол № 3 від 18.03. 2004р.) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 9 від 28.11. 2006 р.).

Об’єктом дослідження виступив процес соціалізації підлітків як соціально-психологічне явище.

Предмет дослідження – змістово-динамічні характеристики процесу соціалізації підлітків в умовах родинної депривації.

Мета дослідження полягає у вивченні психолого-педагогічних чинників, які сприяють процесу соціалізації підлітків або гальмують його.

Гіпотези дослідження:

- родинна депривація зумовлює особливості психологічної динаміки процесу соціалізації, розвитку самосвідомості підлітка. Змістово-динамічні характеристики соціалізації підлітків в умовах родинної депривації мають ряд особливостей, специфіка взаємозв’язку між ними визначає відмінності в особистісному розвитку депривованих підлітків і підлітків з родин;

- цілеспрямована система розвивально-виховних заходів, що забезпечать активізацію розвитку самосвідомості підлітків зумовить позитивні зміни у їх соціалізації; під впливом відповідних виховних та психо-корекційних заходів недостатньо соціалізовані підлітки здатні здійснити перебудову власного світосприймання, почуттів, самосвідомості, життєвих настанов; внаслідок цих впливів починають ефективно діяти такі психологічні фактори соціалізації, як рефлексивне ставлення до себе, здатність перебудувати свою смислову сферу.

Завдання дослідження

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових досліджень з проблеми соціалізації підлітків.

2. Визначити і проаналізувати змістовно-динамічні характеристики соціалізації підлітків, позбавлених родинного впливу.
3. Виявити психолого-педагогічні умови оптимізації процесу соціалізації підлітків-вихованців дитячих будинків та експериментально перевірити їх ефективність.
4. Підготувати і здійснити апробацію комплексної програми роботи практичного психолога дитячого будинку з активізації особистісного зростання підлітків в умовах родинної депривації як основного психологічного фактора їх соціалізації.

Методологічними засадами дослідження слугували психологічні теорії соціалізації, розвитку свідомості та самосвідомості особистості (Г.Андреєва, Е.Бернс, І.Кон, В.Москаленко, Л.Орбан-Лембрик, Т.Титаренко, О.Тихомандрицька, В.Столін, С.Рубіштейн, К.Юнг); положення про закономірності функціонування і розвитку ціннісно-орієнтаційної та мотиваційної сфери особистості (Л.Виготський, І.Бех, М.Боришевський, Г.Костюк, З.Карпенко, С.Максименко, В.Москалець, І.Пасічник, В.Роздобудько, М.Савчин, Л.Співак, О.Ставицька, В.Федорчук, П.Чамата); системний підхід до розуміння особистості та її становлення (Г.Балл, М.Боришевський, І.Булах, З.Карпенко, С.Максименко, В.Мерлін, К.Платонов, А.Фурман, Н.Чепелева), загально-психологічні принципи формування особистості в підлітковому віці (Л.Божович, І. Булах, Т.Драгунова, Б.Ельконін, З.Карпенко, Л.Обухова), положення та принципи гуманістичної психології (К.Роджерс); моделі соціалізації (З.Фройд, Т.Парсонс, Б.Скіннер, Ж.Піаже, А.Маслоу, А.Бандура, Е.Еріксон).

Методи дослідження. Для досягнення мети й розв'язання поставлених завдань використано такі теоретичні методи: аналіз, порівняння, узагальнення наукової та навчально-методичної інформації, пов'язаної з проблемами соціалізації підлітків; методи емпіричного дослідження: спостереження, тестування, опитування, бесіди, анкетування; статистичні методи обробки отриманих даних, які здійснювались за допомогою комп'ютерної програми STATISTICA. Використовувався факторний аналіз, кореляційний аналіз, параметричне порівняння середніх величин (t – критерій Ст'юдента).

У дослідженні брали участь підлітки дитячих будинків Львівської обл. (м.Дрогобич, м.Борислав) та підлітки загальноосвітніх шкіл м.Дрогобич. Загальна кількість досліджуваних становила 118 осіб віком від 12 до 15 років.

Наукова новизна одержаних результатів. Одержано нові дані щодо соціалізації підлітків, позбавлених виховного впливу родини, зокрема, встановлено відмінності у структурі ціннісних орієнтацій та змістовних характеристиках самосвідомості, зокрема, у розвитку емоційної сфери, показниках соціальної адаптованості, моральної нормативності та функціонуванні психологічних

механізмів захисту; показано міру вияву компенсаторних механізмів соціалізації підлітків в умовах родинної депривації, описано їх специфіку; визначено психолого-педагогічні умови, що сприяють оптимізації процесу соціалізації підлітків-вихованців дитячих будинків.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає у розробці концептуальних основ соціалізації підлітків-вихованців дитячих будинків, виокремленні істотних психологічних індикаторів розвитку особистості підлітка в умовах родинної депривації та визначенні психолого-педагогічних умов оптимізації їх особистісного зростання.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що вони можуть бути використані педагогами, психологами, соціальними працівниками для підвищення ефективності організації виховної роботи в дитячих будинках, закладах інтернатного типу, загальноосвітніх школах. Результати дослідження можуть бути використані при викладанні курсів вікової, педагогічної та соціальної психології.

Надійність та вірогідність отриманих даних забезпечується теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; комплексним використанням надійних і валідних діагностичних методик, адекватних меті та завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; використанням методів математичної статистики для доведення достовірності результатів емпіричного дослідження.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалась у формі доповідей та повідомлень на I Міжнародній науково-практичній конференції „Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні” (м. Івано-Франківськ, 2000), Міжнародній науково-практичній конференції „Психолого-педагогічні проблеми соціальної роботи та професійна підготовка до неї: теорія, практика” (м. Самбір, 2002), Міжнародній науково-практичній конференції „Теоретико-методологічні проблеми дослідження психології особистості: досвід минулого – погляд в майбутнє”(м. Одеса, 2004), II Міжнародній науково-практичній конференції „Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні” (м. Дрогобич, 2005), Міжнародній науково-практичній конференції „Генеza буття особистості” (м. Київ, 2006).

Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес дитячих будинків (довідка № 195 від 7.12.2006р.), (довідка № 201 від 6.12.2006 р.) та СШ № 5 м. Дрогобич (№ 121 від 8.12.2006 р.). Матеріали дослідження використовуються при читанні курсу „Вікова психологія” для студентів, що навчаються за спеціальністю „Практична психологія”, „Соціальна педагогіка” Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 1348 від 8.12.2006р).

Публікації. Головні положення дисертації висвітлено у 8 одноосібних публікаціях автора, 4 з них – у фахових виданнях ВАК України

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 207 найменувань, та додатків. Основний зміст дисертації викладено на 172 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 15 таблиць.

Головні положення дисертації висвітлено у 8 одноосібних публікаціях автора 4 з них – у фахових виданнях, рекомендованих ВАК України.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обгрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, сформульовано гіпотези і завдання дослідження, викладено теоретико-методологічні положення, розкрито наукову новизну, теоретичне значення та практичну цінність роботи, наведено дані про апробацію результатів.

У першому розділі **„Теоретичні аспекти дослідження проблеми соціалізації особистості підлітка в умовах родинної депривації”** проаналізовано головні підходи до проблеми соціалізації особистості у психолого-педагогічній літературі. Викладено погляди вітчизняних і зарубіжних філософів, соціологів, психологів щодо психологічного змісту понять „соціалізація” та „депривація”, узагальнено результати досліджень особистісного розвитку підлітків в умовах родинної депривації, виокремлено основні змістовно-динамічні характеристики соціалізації.

В контексті існуючої проблематики зроблено ґрунтовний аналіз основних положень психоаналізу (З.Фройд), аналітичної психології (К.Юнг), концепції особистісного розвитку (Е.Фромм), біхевіористських теорій особистості (Дж.Вотсон, Б.Скінер), концепції стадійності (Ж.Піаже), концепції психосоціального розвитку особистості (Е.Еріксона), гуманістичної психології (К.Роджерс), теорії соціального научіння (А.Бандура), концепції „людинознавства” (Б.Ананєв), культурно-історичної теорії (Л.Виготський), філософсько-психологічної концепції (С.Рубінштейн), конструктивістського підходу (Г.Анреєва).

Головною тенденцією в розвитку наукових уявлень про сутність соціалізації є об'єднання ідей: соціалізація - це процес входження індивіда в суспільство, активне засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в даному суспільстві; процес соціалізації має дві форми: соціальну адаптацію та інтеріоризацію; основними інститутами соціалізації є система освіти й виховання; процес соціалізації особистості включає як соціально-контрольовані цілеспрямовані процеси, які впливають на особистість, так і стихійні, спонтанні впливи; процес соціалізації розгортається у трьох сферах, які тісно взаємопов'язані: діяльність, спілкування та самосвідомість – процес соціалізації невіддільний від розвитку самосвідомості; формування певних структур індивідуальної самосвідомості пов'язане з процесом самовизначення і становлення соціальної ідентичності особистості, „Я-концепції”, осмислення свого соціального статусу, засвоєння соціальних ролей, формування соціальної

позиції, обґрунтування власного морального вибору; в процесі соціалізації формуються особистісні передумови для розв'язання завдань наступного етапу розвитку.

Соціалізація носить діяльнісний характер і тому головний критерій її успішності – вільне й ефективне функціонування особистості в суспільстві, а її система ціннісних орієнтацій – показник міри соціалізації. Ціннісні орієнтації є системоутворювальним фактором соціальної позиції особистості. Сфера особистісних цінностей визначає основні смисложиттєві орієнтації та налаштування – як усвідомлювані, так і неусвідомлювані індивідом.

Теоретичний аналіз досліджень вікових етапів соціалізації вказує на її особливу важливість для дітей підліткового віку, оскільки під час цього періоду активізується процес засвоєння норм і цінностей, накладаючись на психологічну кризу. Особистісний розвиток підлітка супроводжується загостренням суперечностей між дорослими потребами, бажаннями підлітка, з одного боку, та можливостями їх задоволення, з іншого. Родинна депривація є психотравмувальним чинником, який істотно поглиблює цю кризу. Кризові стани призводять до зростання рівня особистісної тривоги та емоційної вразливості.

Хоча ровесники і відіграють важливу роль у процесі соціалізації підлітків, родина залишається основним, первинним і найстабільнішим чинником формування їх особистості. Істотною складовою соціалізації є засвоєння особистістю певних соціальних ролей, ефективність якого залежить від особливостей взаємодії дорослого і дитини, в результаті чого вона ідентифікує себе з ним як з носієм тієї чи іншої ролі. Дефіцит патернів „дорослості” в зоні інтимно-особистісного спілкування підлітка деформує механізм ідентифікації, що стає причиною непередготовленості індивіда до виконання ряду соціальних ролей.

Результати психолого-педагогічних досліджень свідчать про формувальний вплив родини на розвиток особистості дитини, її самосвідомості: самопізнання, ставлення до себе й саморегуляції. Родина забезпечує задоволення основних вітальних потреб дитини. Дослідження таких базових потреб як захист, свобода, успіх і ефективність (А.Адлер, К.Хорні, Е.Еріксон, Е.Фромм, Е.Берн)– доведено, що норма і патологія функціонування індивіда залежать від того, чи зумів він реалізувати ці потреби, чи вони були заблоковані в процесі його соціалізації. Особливо важливою є потреба визнання і позитивного образу „Я”, задоволення якої вирішальним чином впливає на соціалізацію особистості, її адаптацію до соціального оточення. Родинна депривація унеможливує належне задоволення цих потреб, що відчутно негативно позначається на формуванні особистості та її соціалізації.

Більшість науковців (І.Бех, Д.Боулбі, У.Голдфарб, І.Дубровіна, Т.Землянухіна, Й.Лангмейер, З.Матейчек, М.Лісіна, Е.Смирнова, Н.Толстих, Н.Щелованов) розглядають депривацію як психічний стан, який виникає у результаті таких життєвих ситуацій, в яких протягом тривалого

часу унеможлиблюється задоволення основних життєвих і психічних потреб суб'єкта достатньою мірою.

Родинна депривація розглядається як тривале часткове або повне позбавлення дитини соціалізуючого потенціалу родинного виховання, незадоволення потреби в родинно-емоційній залежності. Родинна депривація характеризується відсутністю чи ускладненням ідентифікаційних структур дитини з дорослим, як носієм певних соціальних ролей, емоційним відкиданням, фрустрацією базових потреб дитини у приєднанні, афіляції, безпеці, прийнятті, любові, довірі до світу, відірваністю від соціалізуючого потенціалу родинного виховання. Умови родинної депривації, віддзеркалюючись у свідомості підлітків, впливають на формування їх ціннісних орієнтацій та світоглядних позицій, визначають специфіку (швидше як негативний фон) формування соціальних смислових орієнтацій, особистих цінностей.

Дослідження (І.Бех, Я.Гошовський, І.Дубровіна, Т.Землянухіна, Н.Карасьова, М.Лісіна, Л.Осьмак, А.Прихожан, Т.Юферева) вказують на те, що у вихованців інтернатних закладів оцінковий компонент самосвідомості залишається нерозвинутим. Самооцінка вихованців здебільшого неадекватна, спостерігається своєрідне „викривлення” самосвідомості: межі „Я” нечіткі, а нерозвинена саморефлексія перешкоджає усвідомленню їх унікальності. Внаслідок родинної депривації у підлітків формується відчуття знехтування, самотності, амбівалентності.

Високий рівень тривожності депривованих підлітків зумовлює емоційно-вольову неврівноваженість, що вказує на низький рівень їх особистісної пристосованості до змін у соціальному середовищі, блокує повноцінний розвиток і становлення емоційних та регулятивних компонентів їхньої психоструктури. Під впливом родинної депривації активізуються механізми психічного захисту підлітка.

Доведено, що змістовно-динамічні характеристики соціалізації підлітків в умовах родинної депривації мають ряд особливостей, а тому специфіка взаємозв'язку між ними зумовлює психологічну динаміку процесу соціалізації. „Я”-концепція депривованого підлітка, мобілізує захисні механізми в його конфлікті з реальністю, тим самим особистість наближається до передпатологічного функціонування захисних механізмів, залежно від того, як підліток сприймає родинну депривацію загалом. У кінцевому результаті надмірне функціонування механізмів психологічного захисту призводить до соціальної дезадаптованості, ускладнень процесу соціалізації особистості в цілому.

Зважаючи на те, що підлітковий вік є сензитивним періодом для переосмислення уявлень про себе, свій внутрішній світ, становлення психосоціальної ідентичності в динамічній структурі інтенсивного розвитку самосвідомості, в роботі особливий наголос робиться на цьому важливому особистісному ресурсі, від якого залежатиме ефективність процесу соціалізації.

Для створення оптимальних умов соціалізації підлітків, які перебувають в умовах родинної депривації необхідне детальне емпіричне дослідження змістовно-динамічних характеристик соціалізації цих підлітків.

У другому розділі – „**Експериментально-діагностичне вивчення змістовно-динамічних характеристик соціалізації підлітків-вихованців дитячих будинків та підлітків з родин**” обгрунтовано систему методологічних засад і методів констатувального етапу дослідження, проаналізовано її зміст, висвітлено результати емпіричного вивчення змістовно-динамічних характеристик соціалізації підлітків.

Відповідно до завдань дослідження було підібрано дві групи підлітків; одну з яких склали підлітки, які виховуються в дитячих будинках, а іншу – підлітки, які виховуються в родині. У дослідженні взяли участь 58 підлітків-вихованців дитячих будинків міст Дрогобич та Борислав і 60 учнів СШ № 5 м.Дрогобича (друга група досліджуваних).

З метою виконання основних завдань роботи, перевірки гіпотез та розкриття концептуальних положень, упродовж 2002-2003 років було проведено емпіричне дослідження особливостей змістовно-динамічних характеристик соціалізації підлітків, позбавлених батьківського піклування та підлітків з родин.

Застосований пакет психодіагностичних методів був укладений за принципами взаємодоповнення і ретестовості, що дозволило досягти було цілісності та максимальної можливої ефективності у використанні вимірювальних засобів і сприяло якомога глибшому проникненню у психологічні тонкощі досліджуваних явищ.

При розробці програми емпіричного дослідження, було враховано її багатоплановість і складність. Вищий рівень смислової організації (соціальні смислові орієнтації) досліджувались за допомогою методики „Ціннісні орієнтації” М.Рокича. Структура самооцінки, особливості „Я”-концепції підлітків вивчались за допомогою тесту-опитувальника „Самоставлення” В.Століна, рівень тривожності – за допомогою тесту Дж.Тейлора. Рівень суб’єктивного відчуття самотності – за допомогою методики Д.Рассела, М.Фергюсона. Оцінка розвитку самоефективності здійснювалась за допомогою опитувальника РСК. Для вивчення психологічних механізмів захисту використовувався тест-опитувальник „LSI”. Рівень соціальної адаптованості підлітків досліджувався за допомогою опитувальника „Соціальна адаптація” (СА), методики „Адаптивність” (МЛЮ-АМ) А.Маклакова, С.Чермяніна, шкали „моральної нормативності”.

Одержані результати свідчать, насамперед, про наявність відмінностей у структурі їх соціалізації обох груп досліджуваних. Так, ієрархія суб’єктивної значущості цінностей підлітків-вихованців дитячого будинку характеризуються домінуванням таких цінностей, як „здоров’я”, „вихованість”, „любов”, „чуйність, турботливість”, а у смисловій сфері підлітків, що виховуються

у родині, домінують такі цінності, як „повага навколишніх”, „освіченість, висока загальна культура”, „впевненість у собі”, „продуктивне життя”, „сміливість у відстоюванні своєї думки”, „самоконтроль”, „широта поглядів, вміння зрозуміти чужу точку зору”, „чесність, правдивість”. Такі відмінності свідчать про деформацію ціннісно-смыслових показників самовизначення підлітків, позбавлених позитивного впливу родини і вказують на їхню більшу залежність від ситуативних впливів, орієнтацію на зовнішній контроль.

З метою класифікації змістових характеристик ціннісних орієнтацій підлітків-вихованців дитячих будинків проведено факторний аналіз, завдяки якому вдалося виявити основні тенденції та особливості цих утворень, окреслити специфіку процесу їх соціалізації. Процедура факторизації також сприяла визначенню структури взаємозв'язків цінностей у свідомості досліджуваних. Таких факторів (Ф) виявлено сім їх внесок у загальну дисперсію складає 50 % :

Ф1 (12,93 %) – акуратність (0,78), вихованість (0,68), самоконтроль, стриманість, самодисциплінованість (-0,64)

Ф2 (7,83 %) – активне діяльне життя (-0,69), цікава робота (-0,47) , наявність хороших і вірних друзів (0,51);

Ф3 (6,69 %) – щастя інших (-0,64), чесність, правдивість (-0,61), краса природи і мистецтва (0,75);

Ф4 (6,3 %) – терпимість (0,71) , освіченість, висока загальна культура (-0,70); тверда воля, вміння зрозуміти чужу точку зору (-0,51)

Ф5 (5,9 %) – повага навколишніх, визнання (-0,76), любов (0,64), сміливість у відстоюванні своєї думки (-0,46);

Ф6 (5,29 %) – матеріально забезпечене життя (-0,75), творчість (0,67), раціоналізм, вміння приймати обдумані рішення, логічно мислити (-0,47);

Ф7 (5 %) – здоров'я (-0,75); життєва мудрість (-0,60); незалежність, вміння діяти самостійно (0,50).

Кожен з цих факторів представлений комплексом відповідних цінностей. Аналіз отриманих груп цінностей дозволив встановити психологічний зміст виявлених факторів. Підліткам-вихованцям дитячих будинків бракує розвитку чітких життєвих орієнтирів, здатності планувати своє майбутнє, їм притаманні соціальна інфатильність, конформізм, перенесення відповідальності за своє життя на суспільство, домінування патерналістської позиції над власною активністю щодо самореалізації.

Результати статистичного аналізу засвідчили існування відмінностей у структурі самосвідомості підлітків обидвох груп (див. табл. 1.).

Таблиця 1.

Відмінності в структурі самооцінки підлітків-вихованців дитячих

будинків та підлітків з родин

Шкали	Підлітки дит.буд.	Підлітки з родин	t
Інтегральна самооцінка	13,27	16,6	-3,69***
Самоповага	6,10	7,32	-2,26*
Аутосимпатія	8,31	9,03	-1,18
Очікування позитивного ставлення від інших	7,17	8,75	-3,36**
Самозацікавлення	5,48	5,90	-1,34
Самовпевненість	4,41	4,85	-1,32
Ставлення з боку інших	5,10	5,56	-1,40
Самоприйняття	4,24	4,75	-1,44
Самопослідовність, самокерування	3,58	4,23	-2,30*
Самозвинувачення	4,90	4,48	-1,19
Самоінтерес	3,86	4,98	-3,41***
Саморозуміння	2,48	2,90	-1,41

*** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

Після розрахунку t - критерію Ст'юдента, були зафіксовані значущі відмінності між інтегральною самооцінкою підлітків двох груп (самооцінка підлітків з родин вища за інтегральну самооцінку підлітків-вихованців дитячих будинків). Прослідковуються відмінності за факторами самоповаги, очікування позитивного ставлення від інших, самопослідовності, самоконтролю, інтересу до себе. Ці показники у підлітків з родин вищі, ніж у підлітків-вихованців дитячих будинків, що вказує на вищий рівень розвитку їх самосвідомості, особистісної зрілості. Низький рівень самоповаги а також самозацікавлення власним „Я” підлітків-вихованців дитячих будинків є результатом засвоєння ними численних негативних оцінок з боку навколишніх дорослих, збідненості способів соціального підкріплення уявлень про їхню цінність, цікавість, привабливість, потрібність.

Одержані дані свідчать про наявність відмінностей у змістових характеристиках структури самооцінки та самоконцепції (аргументи „за” і „проти” власного „Я”) в обидвох групах досліджуваних. Для підлітків-вихованців дитячих будинків характерна відсутність стабільного образу-Я, неадекватність Я-концепції, залежність самооцінки від ситуативних впливів, від

ставлення до них людей, з найближчого соціального оточення. Наявність попереднього психотравмувального життєвого досвіду (сімейне насильство, алкоголізм батьків, сирітство) виявляється у дисгармонійності їх емоційної сфери – розлад, дисонанс, розбалансованість емоційних переживань, – посилює психічну напругу, тривожність, спричиняє надфункціонування механізмів психічного захисту, унеможлиблює адекватне завершення етапів формування духовно-моральної саморегуляції.

Так, результати статистичної обробки даних за допомогою t-критерію Ст'юдента, показали значні відмінності між показниками рівня тривожності і почування самотності підлітків-вихованців дитячих будинків та підлітків з родин. У підлітків-вихованців дитячих будинків рівень тривожності вищий, ніж у їх ровесників з родин ($t = 4,76$; $p \leq 0,001$); також вищий рівень почування самотності, у порівнянні з підлітками з родин ($t = 6,42$; $p \leq 0,001$). Ці факти ще раз вагомо свідчать про величезну важливість родинного впливу на особистість підлітка.

Кореляційний аналіз показників рівня тривожності, рівня почування самотності та структурних характеристик самооцінки підлітків двох груп, виявив розбіжності. Тривожність підлітків-вихованців дитячих будинків негативно корелює із самовпевненістю ($r = -0,38$; $p \leq 0,05$) та очікуванням позитивного ставлення від інших ($r = -0,34$; $p \leq 0,05$); негативно корелює з інтегральною самооцінкою ($r = -0,38$; $p \leq 0,05$) самоповагою ($r = -0,25$; $p \leq 0,05$) очікуванням позитивного ставлення від інших ($r = -0,48$; $p \leq 0,05$). Підлітки-вихованці дитячих будинків почуваються набагато самотніше, ніж підлітки з родин, а тому їх показники негативно корелюють з очікуванням ставлення з боку інших ($r = -0,42$; $p \leq 0,05$). У підлітків з родин вони негативно корелюють з інтегральною самооцінкою ($r = -0,44$; $p \leq 0,05$), самоповагою ($r = -0,34$; $p \leq 0,05$), очікуванням позитивного ставлення від інших ($r = -0,40$; $p \leq 0,05$), ставлення з боку інших ($r = -0,30$; $p \leq 0,05$), інтересом до себе ($r = -0,30$; $p \leq 0,05$), розумінням себе ($r = -0,36$; $p \leq 0,05$). Почування самотності у підлітків з родин більш „розсіяне”, пов'язане з психологічними особливостями розвитку їх самосвідомості, тоді як у вихованців дитячих будинків воно спрямоване на очікування зовнішніх стимулів, ставлень з боку інших. Очевидно, що саме надцінність ставлення навколишніх перешкоджає розвитку самосвідомості підлітків дитячих будинків, становленню їх власного „Я”. Нестача родинних стосунків породжує у депривованих підлітків гіпертрофовану потребу їх необхідності, проте умови дитячих будинків не можуть повноцінно компенсувати відірваність від родини.

Таким чином наведені результати досліджень дають підстави стверджувати, що родинна депривація (емоційне відкидання, фрустрація базових потреб у приєднанні, аффіляції, безпеці, прийнятті, любові, довірі до світу), умови виховання в дитячому будинку (залежність від дорослих, блокування спонтанної реалізації базисних потреб в автономії, відокремленні, самостійному контролі над ситуацією, загроза відповідним аспектам позитивного образу „Я”),

посилює ймовірність внутріособистісного конфлікту у підлітків-вихованців дитячого будинку. Відтак підліток змушений адаптуватись до гетерономної дії на соціальному і психологічному рівнях і будувати позитивний образ „Я” з допомогою інтенсивного використання механізмів психологічного захисту.

Результати аналізу статистично достовірних відмінностей показників функціонування захисних механізмів засвідчили, що у підлітків-вихованців дитячих будинків вища інтенсивність функціонування таких механізмів захисту, як регресія ($t = 3,08$; $p \leq 0,01$), заміщення ($t = 3,04$; $p \leq 0,01$), компенсація ($t = 2,67$; $p \leq 0,01$) в порівнянні з їх ровесниками з родин.

Оскільки механізми захисту спотворюють когнітивну та емоційну складові образу реальності, це відображається у поведінці таких підлітків – вона набуває захисного (девіантного, залежного, патологічного) характеру. Все це спричиняє конфлікт з реальністю, у результаті чого реальність може стати для підлітка цілковито неприйнятною, а відтак радикально деформується процес соціалізації у цілому.

Родинна депривація, зумовлює своєрідні викривлення у способах сприйняття, переробки і структурування інформації підлітками: очікування загрози в нейтральних ситуаціях, уявлення про себе як про людину з підвищеною вразливістю і яка неспроможна подолати труднощі, невпевненість у собі. Ці особливості призводять до почування нестерпності, ситуативної невизначеності, вони утруднюють прийняття обдуманих самостійних рішень і зумовлюють формування поведінки для якої характерним є уникнення відповідальності, нав'язливі коливання, пошук соціальної підтримки та хаотичні неефективні спроби подолати труднощі.

Результати аналізу статистично достовірних відмінностей засвідчили, що загальна інтернальність як істотна передумова для розвитку самоефективності у підлітків, що виховуються у родинах, вища, ніж у підлітків-вихованців дитячого будинку ($t = -5,57$; $p \leq 0,001$). Відповідно прослідковуються відмінності й у сфері виробничих взаємин ($t = 4,62$; $p \leq 0,001$), у сфері досягнень ($t = -2,73$; $p \leq 0,01$), а також суттєві відмінності у сфері здоров'я і хвороб ($t = -5,23$; $p \leq 0,001$)

Аналіз кореляційних зв'язків загальної інтернальності з ціннісними орієнтаціями показав, що у підлітків з родин ширше коло кореляційних плеяд та тісніший зв'язок між показниками, в порівнянні з їх ровесниками з дитячих будинків. Останні, на відміну від перших, не пов'язують особисті досягнення з освіченістю, культурою, моральною нормативністю, що свідчить про низьку вагу цих цінностей для їх особистості, а отже і про низький рівень їхньої соціалізації.

У процесі соціальної адаптації реалізуються потреби, інтереси та прагнення підлітка, розкривається його індивідуальність, в результаті чого він вступає у нове соціальне оточення, самостверджується. Соціальна адаптація передбачає активну позицію підлітка, усвідомлення ним свого соціального статусу і рольової поведінки, засвоєння моральних норм і цінностей суспільства. Зафіксовано значущі відмінності в показниках соціальної адаптованості підлітків

двох груп. Підлітки-вихованці дитячих будинків менше адаптовані, ніж підлітки з родин ($t = 9,17; p \leq 0,001$).

Якісний аналіз кореляційних зв'язків різних параметрів дав змогу прослідкувати відмінності в інтенсивності факторів, що впливають на рівень соціальної адаптованості підлітків обох груп. Недостатня сформованість у підлітків-вихованців дитячого будинку таких ціннісних орієнтацій, як впевненість у собі, самоконтроль, стриманість, терпимість, прагнень до максимального використання своїх можливостей та самоствердження зумовлює зниження інтенсивності соціальної адаптації, моральної нормативності, а отже, й можливість успішності процесу соціалізації особистості в цілому.

Виявлено також статистично достовірні відмінності у рівні моральної нормативності підлітків обидвох груп: у підлітків з родин вона вища в порівнянні з підлітками-вихованцями дитячих будинків ($t = 9,17; p \leq 0,001$).

Підтверджено, що психологічні особливості процесу соціалізації підлітків дитячого будинку характеризуються: низьким рівнем розвитку змістових характеристик самооцінки, екстериоризацією (когнітивний фактор); високим рівнем почування самотності, тривожності (емоційний фактор); залежністю від ситуативних впливів, оточення, вразливістю (характерологічний); недостатньою сформованістю системи цінностей, негативного змістового їх наповнення (соціальний), фіксацією поведінкових реакцій на захисті свого „Я”(поведінковий).

Отже, результати експериментально-діагностичного дослідження психологічних особливостей процесу соціалізації підлітків-вихованців дитячих будинків дають підстави стверджувати про наявність відхилень у їх особистісному розвитку, а отже про необхідність ресоціалізації депривованих підлітків, завдяки чому вони зможуть підвищити самооцінку, самоповагу, гармонізувати Я-концепцію та самосвідомість.

У третьому розділі „**Психолого-педагогічні умови оптимізації розвитку та корекції особистості підлітків в умовах родинної депривації**” викладено програму та методи формульованого етапу дослідження; визначено шляхи та засоби оптимізації особистісного розвитку підлітків, які виховуються в умовах родинної депривації; обґрунтовано „Програму роботи практичного психолога з активізації особистісного зростання підлітків-вихованців дитячих будинків”, висвітлено мету, зміст програми та результати формульованого етапу дослідження.

Корекційний етап програми, спрямований на практичну реалізацію завдань особистісного розвитку, передбачав участь підлітків у соціально-психологічному тренінгу з використанням методів соціотерапії, творчого самовираження, арттерапії, трудотерапії та ігрової терапії. Програма занять ґрунтувалась на принципі поступового усвідомлення характеристик свого „Я”. Під час занять застосовувались такі техніки, як самопізнання, самоаналіз, зворотний зв'язок, рефлексія.

Аналіз результатів формувального етапу дослідження виявив позитивні зміни показників особистісного розвитку підлітків експериментальної групи. Зокрема, знизився рівень їх тривожності, підвищилась інтегральна самооцінка, зріс рівень самоповаги, аутосимпатії, самоінтерес, очікування позитивного ставлення від інших, самокерування (див. рис. 1).

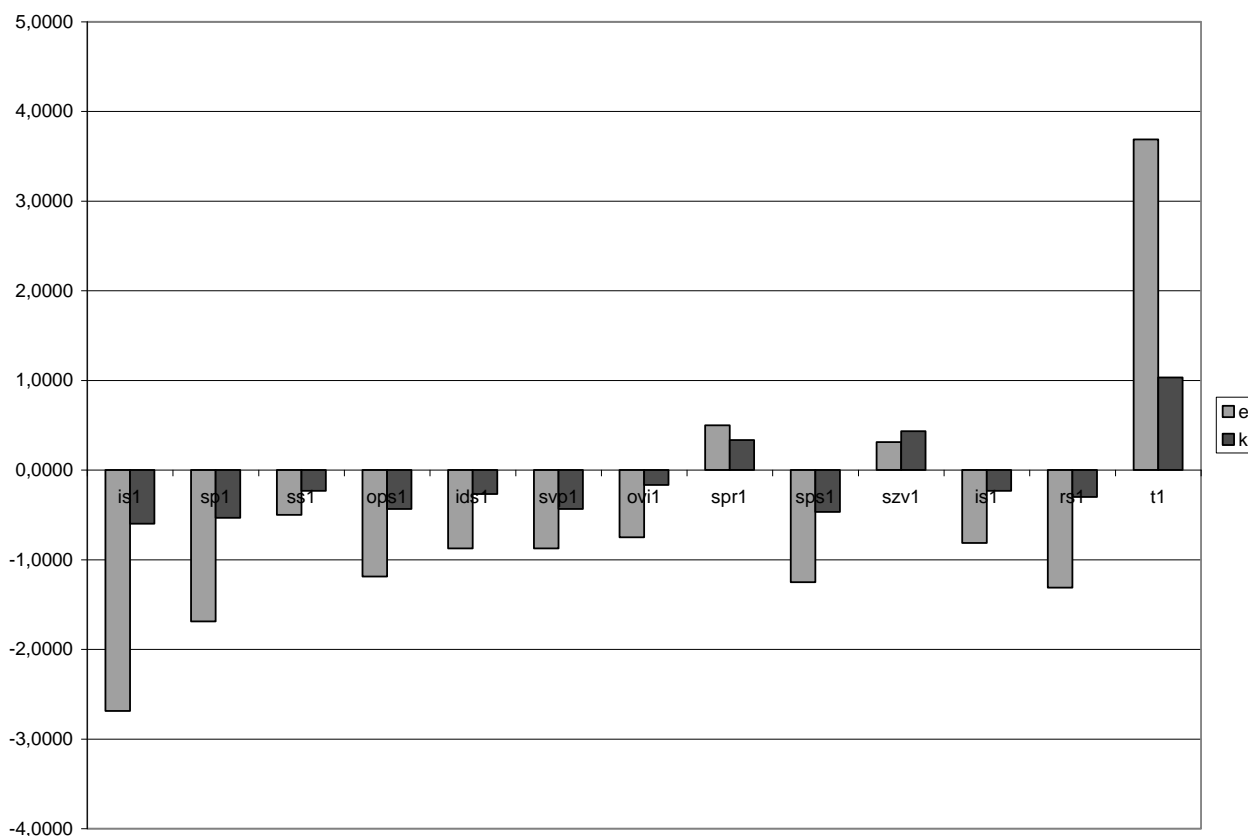

Рис.1 Динаміка зсувів показників самооцінки та рівня тривожності в експериментальній та контрольній групах

Формувальний вплив спричинив значні позитивні зміни в особистісному розвитку підлітків-вихованців дитячого будинку. Це дало підставу для висновку про ефективність корекційно-розвивального напрямку програми у сфері особистісного зростання підлітків-вихованців цього закладу.

Внаслідок проведеної серії тренінгових занять, цілеспрямованих розвивально-виховних заходів, зміст яких враховував психологічні запити підлітків-вихованців дитячого будинку, відбулися помітні позитивні зрушення в актуалізації провідних потреб, а саме, самопізнання та самовдосконалення, що є основою активності особистості підлітка. Під час реалізації програми у підлітків-вихованців дитячого будинку спостерігались такі поведінкові й особистісні прояви, як позитивне ставлення до себе та навколишніх, підвищення рівня усвідомлення власного „Я”та

рівня засвоєння цінностей, мотивування своїх рішень щодо вибору ідеалів, цінностей, підвищення здатності до самоконтролю поведінки, саморегуляції емоцій; рефлексивності під час самооцінки власної поведінки; з'явилась тенденція до самостійного прийняття рішення.

Результати, які було одержано у досліджуваних та їх порівняння з результатами констатувального етапу підтвердили ефективність формульованого експерименту та підтвердили правильність висунутих нами гіпотез.

Таким чином, „Програма роботи практичного психолога з активізації особистісного зростання підлітків-вихованців дитячих будинків” стала ефективним психологічним засобом впливу на особистість досліджуваних, підвищила перспективу їх особистісного зростання, а отже, й можливості успішного процесу соціалізації у цілому.

ВИСНОВКИ

У висновках підведено основні підсумки дисертаційного дослідження, які ілюструють підтвердження гіпотез та розв'язання завдань дослідження.

1. В результаті теоретичного аналізу доведено, що соціалізація – це складний, діалектичний процес взаємозалежної динаміки соціальної адаптації та інтеріоризації, розвитку і саморозвитку, наслідком якого є утвердження „самості” особистості. Основу соціалізації складає процес засвоєння та активне відтворення людиною знань, умінь, навичок, норм, цінностей, соціально-культурного досвіду, соціальних якостей і ролей, способів взаємодії особистості з навколишнім світом, які сприятимуть подальшому успіху суб'єкта в нових соціальних умовах. Вирішення проблем соціалізації особистості стає можливим завдяки формуванню ідентичностей особистості. Соціалізація, освіта й виховання нерозривно пов'язані між собою. Соціальне середовище, в якому формується особистість, розглядається як система можливостей, вимог та очікувань, яка виконує спрямовуючі функції щодо цього процесу.

2. Родина перша і основна соціальна підструктура, що презентує особистості модель суспільних взаємин, створює матеріальний та соціокультурний осередок для її виховання, забезпечує емоційний комфорт та почуття захищеності, виступає як система прямих та опосередкованих виховних впливів відповідно до віку дитини. Родина зберігає свій базовий, визначальний соціалізуючий вплив і в підлітковому віці, відіграючи референтну роль у світоглядно-ціннісному самовизначенні суб'єкта та здобутті ним своєї самоідентичності.

3. Основою соціалізації підлітків є розвиток їх самосвідомості, що носить глибоко соціальний характер. Підлітковий вік є сензитивним періодом для переосмислення уявлень про себе та свій внутрішній світ. Становлення психосоціальної ідентичності підлітка відбувається в процесі інтенсивного розвитку їх самосвідомості. Засвоєння норм і цінностей у дітей цього віку відбувається накладаючись на психологічну кризу, яка є характерною для цього періоду. Родинна

депривація є психотравмуючим чинником, який істотно поглиблює цю кризу. Кризові стани призводять до зростання рівня особистісної тривоги, емоційної вразливості.

4. Родинна депривація – це тривале часткове або повне позбавлення дитини соціалізуючого потенціалу родинного виховання, незадоволення потреби в родинно-емоційній залежності. Змістовною особливістю родинної депривації підлітка є незадоволення його основних вітальних потреб. Родинна депривація деструктивно впливає на процес ідентифікації та самоусвідомлення суб'єкта на ефективне засвоєння ним соціальних ролей, норм і цінностей, зумовлюючи специфіку формування соціальних смислових орієнтацій.

5. Встановлено, що змістовно-динамічні характеристики підлітків в умовах родинної депривації мають ряд особливостей, а тому специфіка взаємозв'язку між ними обумовлює психологічну динаміку процесу їх соціалізації. "Я - концепція" депривованого підлітка, мобілізує захисні механізми в його конфлікті з реальністю, тим самим особистість наближається до передпатологічного функціонування захисних механізмів, залежно від того, як підліток сприймає деприваційну ситуацію загалом. У кінцевому результаті надмірне функціонування механізмів психологічного захисту призводить до соціальної дезадаптованості, ускладнень процесу соціалізації особистості в цілому. Умови родинної депривації накладають специфічний відбиток на розвиток особистості підлітка та зумовлюють певні труднощі у його соціалізації.

6. Експериментально-діагностичне дослідження зійстово-динамічних характеристик соціалізації підлітків-вихованців дитячих будинків та підлітків з родин дало можливість виявити відмінності та з'ясувати психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах родинної депривації. Зміст і структура ціннісних орієнтацій підлітків, позбавлених позитивного впливу родини, свідчать про деформацію ціннісно-смислових показників їх самовизначення, вказують на їхню велику залежність від ситуативних впливів та орієнтацію на зовнішній контроль. Підліткам-вихованцям дитячих будинків бракує чітких життєвих орієнтирів, вони не здатні планувати своє майбутнє, їм притаманна соціальна інфантильність та конформізм, для них характерним є перенесення відповідальності за своє життя на суспільство, домінування патерналістської позиції над власною активністю щодо самореалізації. Також виявлено відмінності в структурі самосвідомості, зокрема, "Я-концепції" підлітків-вихованців дитячих будинків та їх однолітків з родин. У підлітків, позбавлених родинного впливу, зафіксовано нижчий рівень інтегральної самооцінки, самоповаги, очікувань позитивного ставлення з боку інших, самокерування та інтересу до себе. У цього контингенту досліджуваних виявлено високий рівень тривожності, домінування почуття самотності та інтенсивності функціонування таких механізмів захисту, як регресія, заміщення, компенсація.

У підлітків, що виховуються у родинах, загальна інтернальність вища, ніж у підлітків-вихованців дитячого будинку. Відповідно прослідковуються відмінності у сфері виробничих

взаємин, а також суттєві відмінності у сфері здоров'я і хвороб. Рівень соціальної адаптованості, моральної нормативності підлітків з родин вищий, ніж у підлітків-вихованців дитячих будинків.

Виявлені результати на етапі констатувального етапу дослідження дають підставу стверджувати про наявність відхилень в особистісному розвитку, а отже виникнення труднощів у процесі соціалізації підлітків-вихованців дитячих будинків. В зв'язку з цим виникає необхідність у ресоціалізації депривованих підлітків, завдяки чому вони зможуть підвищити самооцінку, самоповагу, гармонізувати Я-концепцію та самосвідомість.

7. Розроблено та обґрунтовано „Програму роботи практичного психолога з активізації особистісного зростання підлітків-вихованців дитячих будинків”. В її основу покладено виявлені за допомогою теоретичного аналізу змістово-динамічні характеристики соціалізації особистості та найважливіші її чинники для дітей підліткового віку. За результатами формувального етапу дослідження було виявлено позитивну динаміку змін показників особистісного розвитку підлітків експериментальної групи. Зокрема, знизився рівень тривожності, підвищилась інтегральна самооцінка, зріс рівень самоповаги, аутосимпатії, самоінтересу, очікувань позитивного ставлення від інших, самокерування.

Результати контрольного зрізу та їх порівняння з результатами констатувального етапу засвідчили ефективність формувального експерименту та підтвердили правильність провідної гіпотези дисертаційної роботи.

Впроваджена програма стала ефективним психолого-педагогічним засобом особистісного зростання підлітків, підвищила перспективу успішності соціалізації в цілому. Розроблена програма, дозволяє рекомендувати її для підготовки майбутніх вчителів, психологів та для підвищення кваліфікації педагогічних кадрів дитячих будинків.

Одержані під час дослідження дані поглиблюють розуміння особливостей соціалізації особистості підлітків в умовах родинної депривації, та забезпечують розв'язання важливих практичних завдань. В практичному значенні це дає змогу визначити реальні психологічні труднощі процесу соціалізації підлітків, прогнозування їхньої поведінки у різних ситуаціях, а відтак, адекватного психолого-педагогічного впливу на них.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї наукової проблематики. Зокрема, перспективним є дослідження гендерних особливостей процесу соціалізації підлітків, позбавлених батьківського піклування.

Одержані під час дослідження дані поглиблюють розуміння особливостей соціалізації особистості підлітків в умовах родинної депривації, та забезпечують розв'язання важливих практичних завдань. Інтерпритація результатів експериментального дослідження розширила

уявлення про специфіку розвитку особистості підлітків в умовах родинної депривації. В практичному значенні це дає можливість визначення реальних психологічних причин труднощів соціалізації підлітків, прогнозування їхньої поведінки у певних ситуаціях, а відтак, адекватного педагогічного і психологічного впливу.

Проведене дисертаційне дослідження психологічних особливостей соціалізації підлітків в умовах родинної депривації не вичерпує всієї проблематики. Зокрема, перспективним є дослідження гендерних особливостей процесу соціалізації підлітків, позбавлених батьківського піклування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Лялюк Г.М. Соціалізація особистості як психолого-педагогічна проблема // Наукові записки ДДПУ. Зб. наук. пр. Проблеми гуманітарних наук. – Дрогобич: „Вимір.” – 2000 р. – Вип.5. – С. 94 -106.
2. Лялюк Г.М. Особистісний розвиток людини в концепції Е.Фромма // Філософія, соціологія, психологія. Зб. наук. пр. Прикарпатського університету. – Івано-Франківськ, 2000 р. – Вип. 5. Ч.1. – С. 236 - 238.
3. Лялюк Г.М. Порівняльний аналіз розвитку самоефективності підлітків в умовах родини та дитячого будинку // Психолого-педагогічні проблеми соціальної роботи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – ДДПУ. – Самбір, 2002 р. – С. 139 - 142.
4. Лялюк Г.М. Психологічні аспекти роботи з дітьми, які зазнали деприваційних впливів // Психолого-педагогічні та правові аспекти роботи з дітьми-сиротами. Посібник. – Дрогобич: „Коло”. – 2004 р. – С. 9 - 13.
5. Лялюк Г.М. Проблема формування ціннісних орієнтацій підлітків // Психологія особистості: досвід минулого – погляд в майбутнє. Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Наука і освіта. – Одеса, 2004 р. - № 6-7. – С. 157 - 160.
6. Лялюк Г.М. Психологічний захист в соціальній адаптації індивіда // Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства. Збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич: „Коло”. – 2005 р. – С.178 - 180.
7. Лялюк Г.М. Особливості розвитку самосвідомості підлітків // Наукові записки ДДПУ. Зб. наук. пр. Проблеми гуманітарних наук. – Дрогобич, „Вимір.” – 2006 р. – Вип.12. – С.34 - 45.
8. Лялюк Г.М. Розвиток самосвідомості особистості підлітка як інтегративне досягнення в процесі соціалізації // Наукові записки. Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Вип. 32. – С. 123 - 131.

АНОТАЦІЇ

Лялюк Г.М. Психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах родинної депривації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 2007.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню особливостей соціалізації підлітків, позбавлених батьківського піклування. У роботі проаналізовано теоретичні підходи до існуючих уявлень про зміст, механізми та чинники соціалізації підлітків в умовах родинної депривації. За результатами емпіричного дослідження визначено психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах родинної депривації. Встановлено відмінності у структурі соціалізації підлітків-вихованців дитячих будинків та підлітків з родин. У підлітків-вихованців дитячих будинків зафіксовано вищий рівень тривожності, почування самотності, інтенсивності функціонування таких механізмів захисту, як регресія, заміщення, компенсація в порівнянні з їх ровесниками, які виховуються в родині. Усе це дає підстави стверджувати про наявність відхилень в особистісному розвитку таких дітей, а отже, труднощів у процесі їх соціалізації. Такий стан проблеми викликає необхідність ресоціалізації депривованих підлітків, завдяки чому вони зможуть підвищити свою самооцінку і самоповагу, гармонізувати Я-концепцію та самосвідомість. У дисертаційному дослідженні обґрунтовано засоби оптимізації особистісного зростання підлітків дитячих будинків та шляхи їх успішного процесу соціалізації. Впроваджена „Програма роботи практичного психолога з оптимізації особистісного зростання підлітків-вихованців дитячих будинків” стала ефективним психологічним засобом особистісного зростання підлітків, підвищила перспективу успішності соціалізації у цілому. Розроблена програма дозволяє рекомендувати її для підготовки майбутніх вчителів, психологів і для підвищення кваліфікації педагогічних кадрів дитячих будинків.

Ключові слова: соціалізація, родинна депривація, самосвідомість, ціннісні орієнтації, Я-концепція, самооцінка, тривожність, соціальна адаптація.

Лялюк Г.Н. Психологические особенности социализации подростков в условиях родительской депривации. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Прикарпатский национальный университет им. Василя Стефаника, Ивано-Франковск, 2007.

Диссертация посвящена проблеме психологических особенностей социализации личности подростка в условиях депривации родительского влияния. В диссертационном исследовании представлены анализ и обобщение научных подходов к изучению процесса социализации: его сущности, механизмов, основных психологических детерминант (на уровне сознания и самосознания). Обобщены результаты отечественных и зарубежных исследований проблем социализации личности и теоретически обоснованы структурные компоненты процесса социализации. Главный критерий успеха социализации – свободное и эффективное функционирование личности в социуме, а система ее ценностных ориентаций – показатель уровня социализации. Воспитание должно быть направлено на достижение двух зависящих между собой целей – обеспечение эффективной социализации личности и психологических основ ее индивидуализации и развития духовности. Семья – первый и основной институт социализации, в котором закладываются фундаментальные установки личности. Она сохраняет свое базовое влияние, свою референтную роль в развитии самоидентичности, самосознания и в подростковом возрасте. Одинаковые условия родительской депривации по-разному влияют на подростков в зависимости от их психической конституции, уровня личностного развития, прежнего жизненного опыта. Родительская депривация выступает психотравмирующим фактором, который усугубляет кризис подросткового возраста. Кризисные состояния сопровождаются повышением уровня тревожности, эмоционального дисбаланса.

В работе представлены результаты эмпирического исследования свидетельствуют о наличии существенных отличий в структуре социализации подростков - воспитанников детских домов и их сверстников, воспитывающихся в семье. Отличия в структуре ценностных ориентаций указывают на деформацию ценностно-смысловых показателей актуализации самоопределения подростков-воспитанников детских домов, а также на их большую зависимость от ситуативного влияния, ориентацию на внешний контроль. Недостаточная сформированность у подростков - воспитанников детских домов таких ценностных ориентаций как уверенность в себе, самоконтроль, сдержанность, терпимость, максимальное использование своих возможностей, самоутверждение порождает снижение уровня интенсивности социальной адаптации, и как следствие - возможность нормального процесса социализации. Полученные данные убедительно свидетельствуют о том, что у подростков - воспитанников детских домов низкий уровень интегральной самооценки, самоуважения, саморегуляции, интереса к себе. У них зафиксирован также высокий уровень тревожности, чувства одиночества, доминирование таких механизмов защиты как, регрессия, замещение, компенсация. У подростков, которые воспитываются в семьях общая интернальность, социальная адаптированность выше по сравнению с подростками-воспитанниками детских домов. Все эти данные указывают на наличие отклонений в личностном развитии, а также на существование трудностей в процессе социализации. В работе

констатировано необходимость ресоциализации депривированных подростков, благодаря чему они смогут повысить самооценку, самоуважение, гармонизировать Я-концепцию и самосознание.

Представленные в диссертации результаты формирующего эксперимента свидетельствуют об эффективности созданной программы работы практического психолога по оптимизации личностного развития подростков - воспитанников детских домов. Коррекционный этап программы, направленный на практическую реализацию заданий личностного развития и предполагал участие подростков в социально-психологическом тренинге с использованием методов социотерапии, творческого самовыражения, арттерапии, трудотерапии, игровой терапии. Программа занятий основывалась на принципе поэтапного углубления и раскрытия своего „Я”.

Зафиксированные положительные изменения в уровне развития личности подростков экспериментальной группы дают возможность надеяться на широкое внедрение в практику. Разработанная программа может быть успешно реализована в практике подготовки будущих учителей, психологов, а также использована в качестве средства для повышения квалификации педагогических кадров детских домов.

Ключевые слова: социализация, родительская депривация, самосознание, ценностные ориентации, Я-концепция, самооценка, тревожность, социальная адаптация.

Lyaluk H.M. The psychological peculiarities of teenagers socialisation in the condition of domestic deprivation.— Manuscript.

Dissertation on reception of a scientific degree of the candidate of psychological sciences behind a speciality 19.00.07 – pedagogical and age psychology. Precarpathian national university name after Vasil Stefanyk, Ivano-Francivsk, 2007.

The dissertation is devoted to study the peculiarities of teenagers socialisation, who are not out of their guardianship. The theoretical approaches to the existed conceptions about the content, mechanisms and factors of teenagers socialisation in the condition of domestic deprivation have been analysed. According to the results of the empiric research the psychological peculiarities of teenagers socialisation in the condition of domestic deprivation have been determined.

The differences in the structure of socialisation of teenagers-inmates of children's homes and teenagers from families have been determined. The higher level of anxiety, the feeling of loneliness and the intensity of functioning the following mechanisms of protection as: regression, substitution, compensation have been fixed in teenagers-inmates of children's homes in comparison with the children of their age who are brought up in families. All that proves the existence of deflection in personal development, difficulties in the process of socialisation of teenagers-inmates of children's homes and the

necessity of resocialisation of deprived teenagers due to what they can raise a self-appraisal, a self-esteem, harmonise a self-concept and self-consciousness.

The means of optimisation of personal growing of teenagers-inmates of children's homes and the ways of their successful process of socialisation have been proved in the dissertation.

The introduced "Programme of practical psychologist work in optimisation of the personal growing of teenagers-inmates of children's homes" has become an effective psychological mean of personal growing of teenagers. The introduced programme can be recommended to future teachers' training, psychologist and to the raising the level of pedagogical staff skill of children's homes.

Key words: socialisation, domestic deprivation, self-concept, self-consciousness, self-appraisal, anxiety, social adaptation.